

1905 Rus Devrimi'nin 1908 Üzerine Etkileri

Erel Tellal

Başlarken, çok uluslu, çok dilli, çok coğrafyalı, otokrat polis devleti niteliğindeki bu iki komşu imparatorluğun yüzyıllarca etkileşim içerisinde olduğunun altını çizmek yerinde olacaktır. Bu genellemeden yola çıkarak, 1905 Devrimi'nin 1908'de gerçekleşen II. Meşrutiyet üzerinde etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Konu üzerine kafa yoranlar bunu daha önce saptamışlardır. Örneğin, Lenin'e göre "Rus-Japon Savaşı ve Rus Devrimi Asya halklarının siyasi uyanışlarını hızlandırmakta çok etkili" olmuştur.¹ Ivar Spector'a göre ise, Fransız Devrimi Avrupalıların yaşamında nasıl oynadıysa, Asya halklarının yaşamında da 1905 Devrimi aynı devasa rolü oynamıştır.² 20. yüzyılın başında Doğulu imparatorluklarda yaşanan bir dizi "devrim" arasında karşılaştırmalar yaparak, bunlar arasında benzerlik ve farklılıkları saptamak, bu saptamalardan yola çıkarak farklı sorular sormak mümkündür.³ Bu sunuşta yalnızca 1905 Devrimi'nin 1908'de Osmanlı'da yaşananları nasıl etkilediği, etkinin hangi yollardan ve hangi alanlarda ortaya çıktığı ele alınacaktır.

Öncesinde II. Abdülhamid'in 1905 Devrimi'nin Osmanlı'ya olası etkilerini engellemek için aldığı önlemleri anımsamak açıklayıcı

olacaktır. II. Abdülhamid, Karadeniz Donanması'nda çıkan ayaklanmanın bastırılması için II. Nikola'nın yaptığı işbirliği önerisini kabul etmiş ve gemilerin Ereğli Limanı'na sığınmasına izin vermemiştir.⁴ İkincisi, 20. yüzyılın başında Rusya'daki Müslümanlar arasında çocuklarını İstanbul'a eğitime göndermek "moda"ydı.⁵ 1905 Devrimi'nin ardından buna yasak getirilmiştir.⁶ Üçüncüsü, Rusya'dan kutsal topraklara Hac ziyaretleri yasaklanmıştır.⁷ Bir başkası, Rus gazetelerinin Osmanlı'ya girişleri yasaklanmış, özellikle Azerbaycan üzerinden girişlerin engellenmesi için Petersburg'dan yardım istenmiştir. Bu çerçevede, Osmanlı basını üzerindeki baskılar da arttırılmış, "Rus" kelimesinin kullanılması bile yasaklanmıştır. Bilgi alışverişinin önüne geçebilmek için bu görevi üstlenen bazı kahvehaneler kapatılmış, kapatılmayanlar üzerindeki denetim yoğunlaştırılmıştır.⁸ Sonuncusu, genel olarak muhalefet üzerindeki baskının arttığından söz edilebilir. Spector'a göre merkezi otokratik bir devlette devrimin koşulları benzeşmektedir: Başkentte gerçekleşecek; ordunun desteğini alacak ve baskın çoğunluğu oluşturan millet tarafından yönlendirilecektir. II. Abdülhamid de, buradan yola çıkarak Harbiye üzerindeki baskını arttırmış ve başta İttihat ve Terakki üyeleri olmak üzere muhalefeti taşraya sürmüştür.⁹ Fakat, bu önlem (tıpkı Rusya'daki Sibiryaya sürgünleri gibi) geri tepmiş, Sinop, Selanik, Şam, Kahire gibi merkezlerdeki sürgünde muhalefet daha özgür davranabilmiş ve Osmanlı'yı 1908'e hazırlamıştır.¹⁰ Sonuçtan yola çıkarak II. Abdülhamid'in aldığı önlemlerin yetersiz olduğunu söyleyerek 1905'in hangi yollardan II. Meşrutiyet'i etkilediği sorusunu yanıtlamaya geçebiliriz.

1905 ve sonrasında Rusya'da olup bitenleri izleyerek tartışan topluluklardan biri, Ruslaştırma politikası sonucu 1901'de Kırım'dan gelen 50 bin civarındaki Tatarlar olmuştur. Bir diğeri, Doğu Anadolu ve Kafkaslar'da yaşayan halkların özellikle ticaret üzerinden sürdürdükleri ortak yaşamdır. İstanbul'daki Rus Büyükelçiliği'nin raporlarına göre 1906-1908'de Erzurum'da yaşanan ayaklanmada bu etkileşimin payı büyüktür. Bu ayaklanmanın başını çekenlerden biri olan Canveren Örgütü'nün 1907'de yayımladığı bildiriye açıkça bir anayasa ve bir meclis istenmektedir.¹¹ Üçüncü yol basın olmuştur. 1905

sonrasında Rusya’da yaşanan özgürlük ortamında Müslüman basın her anlamda güç kazanmış, İstanbul’un yasaklamalarına karşın Osmanlı tarafından da izlenmeyi sürdürmüştür. 1883’te yayın yaşamına başlayan *Tercüman* gazetesi 1905’te “dilde, fikirde, işte birlik” sloganını kullanmaya başlamıştır.¹² 1905 ertesinde Tataristan’da kırka yakın süreli yayın çıkmaya başlamıştır. Bakü’de yayımlanan *Hayat*, *İrşad*, *Molla Nasreddin* gibi yayınlar Osmanlı halkları tarafından yakından izlenmiştir.¹³ Basın yoluyla Erzurum, Şam, Kahire, Selanik gibi merkezler arasında sıkı bir iletişim ağı kurulmuştur.

1905 Devrimi’nin kazanımlarını Osmanlı’ya taşıyan en önemli topluluk (çoğu sürgünde) Rusya Müslüman *entelijansiyası* olmuştur. Kimler mi? Zaman zaman İstanbul’da bulunan İsmail Gaspirinski; Dağıstan doğumlu (öğrenimini Petersburg’da alan) Mizancı Murad; Müslüman olmasa da 1905’te etkin biçimde yer alıp, daha sonra İttihat ve Terakki’nin izlediği maliye politikalarına imzasını atan Parvus Efendi (Alexandr Helphand);¹⁴ devrim’in yenilgiye uğramasından sonra Osmanlı’ya sığınan ünlü isimler: Yusuf Akçurin, Ağaoğlu Ahmed, Hüseyinzade Ali ve diğerleri. Bu Müslüman önderler Duma’nın açılması kararının ardından Petersburg’a giden heyette yer almışlardır. Duma’ya temsilci sokmuşlardır. 1905-6 yıllarında üç kongre toplayarak Rusya Müslümanlarının hakları uğruna savaşım vermişlerdir. Belki de en önemlisi, o dönemden başlayarak İttihatçılarla (örneğin Akçurin) iletişim içinde olmuşlardır (Gasprinski 1911’de İttihat ve Terakki’nin genel merkezine seçilmiştir). Bu ünlü simalar, 1905’teki oy ve diğer kazanımlarını 1907’ye gelindiğinde neredeyse tamamen kaybetmelerinin ardından¹⁵ Osmanlı’ya gelmişlerdir. Daha öncesinde Çarlık Rusya’sından kaçan Müslümanlar orduda kendilerine yer bulurlarken, 1905 sonrasında gelenler *persona non grata* ilan edilmişler, onlar da sonuçta çar yerine sultanı alaşağı etmeye yönelmişlerdir.¹⁶ Yaşadıkları devrim deneyiminin yanı sıra bu kişiler çok iyi eğitim almışlardır. Birkaç dile hâkimdirler ve Avrupa üzerine bilgi sahibidirler. Bu özellikleriyle Osmanlı’da kolaylıkla yer edinebilmişlerdir.

Devrimin etkisini nerede gösterdiği konusuna geldiğimizde ise, ilk akla gelen kurumsal alan olmaktadır. 1905’te açılan Duma ile

parlamenter monarşiye geçen Rusya Osmanlı'ya örnek olmuştur. Hiç kuşkusuz Osmanlı'daki parlamento deneyimi daha eskiye dayanır. Yine de, bu kez açılan Meclis-i Mebusan kalıcı niteliktedir. Üstelik, tıpkı Rusya'da olduğu gibi siyasi partilerin ortaya çıkışını da II. Meşrutiyet'le başlatmak mümkündür.¹⁷ Buna basında yaşanan çeşitlilik ve (öncesiyle karşılaştırıldığında) özgürlük ortamını da eklediğimizde parlamenter monarşi için daha uygun bir ortamdan söz edilebilir.

Bir başkası Osmanlı'nın sınıfsal yapısına etkisidir. 1905 Devrimi'nin en belirgin özelliklerinden biri kitlesel grevlerin siyasal amaçlarla kullanılmasıdır. İşçi sınıfının siyasal eylemliliğinde II. Meşrutiyet döneminde canlanma yaşanmıştır. Ağustos 1908'e geldiğinde Osmanlı'nın büyük şehirlerinde yaşanmakta olan grevler daha önce görülmemiş çaptadır.¹⁸ 1908'de Temmuz-Ekim aylarında greve katılan işçi sayısı 100 bin civarındadır. İşçi sınıfının bu eylemlerinin önüne geçebilmek için 8 Ekim'de çıkarılan Tatil-i Eşgal Kanunu Muvakkatı ile kamu hizmetinde çalışanların greve gitmeleri yasaklanmış, 1909'da yaşanan 31 Mart Vakası'nın ardından getirilen sıkıyönetimle bu yasaklar daha da şiddetlenmiştir. Yine de 1908-1913 arası Osmanlı'da işçi ve aydınların ilk eylem ve örgütlenme dönemi olmuştur. 1910'a geldiğinde sendikada örgütlü işçi sayısı 125-150 bin civarındadır.

Hiç kuşkusuz 1905 Devrimi'nin II. Meşrutiyet üzerindeki etkisinden söz edilirken en önemlisi düşünce akımlarıdır. Yukarıda değinildiği gibi, özellikle Rusya'dan gelen Müslüman *entelijansiya* Osmanlı düşünce yapısına önemli katkılarda bulunmuştur. Buradan, bütün bir düşünsel yapıyı bu kişilerin belirledikleri anlamı çıkartılmamalıdır. Vurgulanmak istenen yapılan katkılardır. İki önemli akımdan söz edilebilir. İlki *halkçılıktır*. Akçurin, Hüseyinzade gibi isimler Rus *narodnizmini* Osmanlı'ya taşıyanlar arasındadır. Tıbbiye'de yeşeren *narodnizm* II. Meşrutiyet'le birlikte Harbiye'ye de sıçramıştır. 1913'te *Halka Doğru* dergisini çıkaranlar bu kişilerdir. II. Meşrutiyet dönemi halkçılığının bazı özelliklerinin altını çizmek yerinde olacaktır. Birincisi, "halka inme" hareketi Türklerden önce Rumlar ve Ermeniler arasında başlamıştır. İkincisi, halkçılık milliyetçilikle iç içe-

dir. Örneğin, *Türk Yurdu* dergisi de “halka gitmeyi” savunmaktadır. Son olarak, halkçılık popülizmle kaynaşmıştır: “[U]lusçuluk ve popülizm aynı madalyonun iki yüzü”dür. “Popülizmin adı Türkiye’de halkçılıktır[r]. Halkçılık ise II. Meşrutiyet aydınının can simidi”dir.¹⁹ İkincisi, *Türkçülük* akımıdır. Genel olarak, II. Meşrutiyet döneminde milliyetçilik Osmanlı’daki bütün milletleri etkilemiştir. Ermeniler, Rumların yanı sıra Makedon ve Arap milliyetçilikleri de güç kazanmıştır.²⁰ 1905-8’de Yemen’de çıkan ayaklanma Osmanlı’ya pahalıya mal olmuştur. I. Dünya Savaşı’nda büyük sorunlar yaratacak İbn-i Suud yönetimindeki Vahabi akım bu dönemde kök salmıştır.

Hiç kuşkusuz Türkçülük akımı, II. Meşrutiyet’le başlamadığı gibi yalnızca Rusya’dan gelen Müslümanların etkisinden de söz edilemez. François Georgeon, Akçura üzerine biyografik çalışmasında Osmanlı milliyetçiliğinde üç ana damardan söz etmektedir. İlki, Vele Çelebi, Necib Asım, Mehmed Emin gibi II. Abdülhamid döneminden kalma “eski Türkçüler”. İkincisi, Ziya Gökalp, Ömer Seyfeddin, Ali Canib gibi isimlerden oluşan “Selanik tayfası” ve son olarak “Rusya’dan göç edenler: Yusuf Akçura, Ağaoglu Ahmed, Mehmed Emin Resulzade, Abdürreşid İbrahimov, Hüseyinzade Ali, Ayaz İshaki, Halim Sabit...”²¹ Söz konusu son gruptakiler Rusya’da başlattıkları milliyetçi mücadelelerini Osmanlı’ya taşımışlardır. 1909’da (1912’de Türk Ocağı’na katılan) Türk Derneği’ni, 1911’de Türk Yurdu Cemiyeti’ni kuranlar (ve onun dergisi *Türk Yurdu* dergisini çıkaranlar) arasında yer alırlar.²² Bu isimlerin pek çoğu Bağımsızlık Savaşı’nda Anadolu’ya geçerek *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesini çıkarmış, Anadolu Ajansı’nın kurulmasına önyak olmuşlardır.²³ Hatta, daha sonraki dönemde ortaya çıkan Turancılık akımı da bu kişilerin görüşleri üzerinden temellendirilmiştir.

Son olarak, 1905 Devrimi’nin uluslararası sistem üzerinden II. Meşrutiyet’e etkisinden söz edilebilir. Daha öncesinde, 1878’de Berlin’de Ayastefanos’un hükümleri düzenlenirken Rusya Balkanlar’da istediği düzenlemeleri İngiltere’ye “rağmen” yapamayacağını anlamış ve yüzünü Doğu’ya dönmüştür. Oysa Japonya yenilgisiyle bir kez daha Balkanlar’a yönelmiştir.²⁴ 20. yüzyıla gelindiğinde bu coğrafyada koşullar değişmiş, yeni bir devlet bütün gücüyle bölgedeki denetim için

ağırlığını koymaya başlamıştır: Almanya. 1890'da tahta geçen II. Wilhelm ve izlediği *Weltpolitik* güç dengesini temelden sarsmıştır. Bağdat demiryolu imtiyazı bunun açık göstergesidir.²⁵ Bu “yeni” durum karşısında İngiltere Almanya’yı (ve Avusturya-Macaristan’ı) Rusya ile dengelemeye yönelmiştir. 1907’de İngiltere ile Rusya arasında imzalanan anlaşma Orta Asya’da “büyük oyun”u sona erdirmiş, 9 Haziran 1908’de VII. Edward’la II. Nikola arasında Reval’de gerçekleşen görüşmeyle işbirliği Balkanlar’a da taşınmıştır. Bu görüşme II. Meşrutiyet’in tetikleyicilerinden biridir. “Rumeli’nin parçalanacağı” yönündeki dedikodular Resneli Niyazi ve arkadaşlarının “dağa çıkmalarının” nedenlerinden biri olarak gösterilir.²⁶ Tetik bir kez çekilince, toplanacak Meclis’e Bosna-Hersek’ten temsilci gitmesini önlemek amacıyla 3 Kasım 1908’de Avusturya-Macaristan burayı ilhak etmiştir. 5 Kasım’da da Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiştir.²⁷ Osmanlı’nın yıkımıyla sonuçlanacak son perde böylece açılmıştır.